

DİNLER TARİHİNDE METOT ÇALIŞMALARI METHOD STUDIES IN HISTORY OF RELIGIONS

Hüseyin KÖFTÜRCÜ*
Ahmet ONAY**

Öz

Günümüzde etkileşim ve iletişim vasıtalarının artmasıyla Dinler Tarihi çalışmalarının da önemi artmıştır. Modern çağın anlaşılmasında etkin bilim dalı olan bu disiplin geliştirdiği metodoloji çalışmalarıyla da farklı dinlerin daha iyi anlaşılabilmesi için gayret sarf etmektedir. Dinler Tarihi din ve tarih kelimelerinin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Din tanımları dinin asli özelliğine, kültüre, coğrafyaya, geleneklere, hayat anlayışına ve benzeri birçok etkene göre farklılık göstermektedir. Ayrıca din tanımında; Tanrı kavramı, belli bir cemaat, kutsal kitap, peygamber, kurucu, ibadetler, inanç sistemi ve ahlaki kurallar temel unsurlardır. Tarih ise olayın oluş zamanını ortaya koyan bir kavramdır.

İnsanlığın fikri ve ruhi gelişim aşamalarına ışık tutan Dinler Tarihi; dinleri, tarihi süreçlerini dikkate alarak, inanış, ibadet, ahlaki koşulları ve kültürel özellikleriyle inceleyen bilim dalıdır. Disiplin, tarihi ve karşılaştırmalı yaklaşımları kullanarak değerlendirmelerini yapar. Dinler Tarihi destriptif yani nitelendirici, karşılaştırma ve fenomenoloji metotlarını kullanmaktadır. Geliştirdiği metotlarla tarafsız olmayı hedefleyen Dinler Tarihi, yeni mukayesecilik metoduyla da dinler arasındaki fark ve benzerlikleri ortaya koymaya çalışır.

İnsanın kutsalla karşılaşmasını konu edinen Dinler Tarihindeki metot çalışmaları, geçirdiği tarihsel süreç içinde; ideolojik yaklaşımlar, sömürgecilik, sanat, kültür, ekoloji ve cinsiyet gibi faktörlerden de etkilenmiştir. Dinler Tarihi uzmanları metot itibarıyla bilimsel bilgiyi ve tarafsızlığı esas almaya özen gösterir. Diğer taraftan disipline Batılı Dinler Tarihi uzmanların da güncel ve aktif çalışmalarıyla alana yön verdiklerini de belirtmemiz yerinde olur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Metot, İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik.

Abstract

With the increase of interaction and communication means, nowadays, studies in the history of religions gained more importance. This discipline, which is an effective science in the understanding of the modern age, make efforts to better understand different religions through its methodological studies it has developed. History of religions consists of words of religion and history. The definitions of religion differ in terms of essential features of religion, culture, geography, traditions, understanding of life and so on. Definition of religion consists of some essential concepts such as God, congregation, holy book, prophet, founder, worship, belief system and moral values. History is a concept that reveals the time of occurrence.

The history of religions that shed light on the stages of man's intellectual and spiritual development is a social science investigates religion, its historical development, belief, worship, moral conditions and cultural characteristics. This discipline makes evaluations via historical and comparative approaches. History of religions uses qualitative, comparative and phenomenological methods. Aiming to be objective through methods developed such as a new comparative method, history of religions tries to reveal differences and similarities between the religions.

Works of methodology in history of religions, which are the subject of human encounter with the sacred, were influenced by factors such as ideological approaches in history, colonialism, art, culture, ecology and gender. Historians are committed to taking scientific knowledge and neutrality as a method. It is also worth note that Western historians have pioneer role in the field through their current and effective works.

Keywords: History of Religions, method, Islam, Christianity, Judaism.

1. Din ve Tarih Kavramları

Dinin, tarih boyunca insanlar için vazgeçilmez bir kurum olduğu görülmektedir. Dine inanmayan insanlar bulunsu da tamamen dinsiz bir toplum neredeyse mevcut değildir. Geçmişte ve günümüzde insanın, inandığı din hakkında doğru bilgiye sahip olması, diğer dinleri tanınması ve karşılaştırmalar yapabilmesi artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Dinlerin her yerde güçlendiği ve birbirleriyle sıkça karşılaştıkları bir ortamda öncelikli rol, Dinler Tarihine aittir. Dinler Tarihi çalışmaları sayesinde dini bağlamda dünyamız ve insanlık daha iyi anlaşılabilir ve dünya barışı da desteklenmiş olacaktır. Farklı dinlerin birbirini daha iyi anlamasında Dinler Tarihinde ortak metotların geliştirilebilmesinin önemi büyüktür.

Günümüzde Dinler Tarihinin başarısı, metodoloji çalışmalarıyla yakından alakalıdır. Özellikle Dinler Tarihi, inanç mensupları arasında iş birliği ve hoşgörünün artması için vazgeçilmez bir konumdadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

** Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Dinler Tarihi ve bu alanda yapılan metodolojik çalışmalar, dinlerin evrensel ve tipik özelliklerini araştırarak insanların tarihi miraslarını anlayabilmelerine ve modern çağın kendisini daha iyi anlayabilmesine katkıda bulunmaktadır.

İlk insan ile başlayan ve devam eden bir kurum olan Dinler Tarihi, “din” ve “tarih” kelimelerinden oluşmaktadır. Dinler Tarihi kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için dinin ne demek olduğuna bakılmalıdır. Öncelikle dinin insan için hemen her dönemde ve yerde ihtiyaç olduğu görülmektedir. Din tanımları, sahip olunan dine, bilim dallarına, kültüre, coğrafyaya, geleneklere, kişinin hayat anlayışı ve daha birçok etkene göre şekillenmektedir.¹ Dinler Tarihi çalışmalarının yoğun olarak Avrupa merkezli olması ve Avrupa’da da yaygın olarak yaşanan dinler üzerinde yapılmış olması hasebiyle “din” tanımları, İslam-Hıristiyanlık-Yahudilik ekseninde ele alınmıştır.

Makalede, Dinler Tarihi disiplininde dinin tanımından yola çıkılarak din-metot ilişkileri ele alınmış, daha sonra yeni mukayesecilik metodu ve bu metodu etkileyen faktörler incelenmiştir. Çalışma usulü olarak Dinler Tarihi anabilim dalında kullanılan deskriptif/nitelendirici metot esas alınmıştır.

2. İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Din

İslam’da din kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de farklı üç türeviyle birlikte doksan beş yerde geçmektedir. Din kelimesi Kur’an’da; zül, yönetme-yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhit, İslam, şeriat, hudut, âdet, ceza, hesap, millet olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır.² Kullanım itibarıyla Kur’an’da din kavramı dört sınıflamayı kapsamaktadır. Bunlardan ilki; ceza, mükâfat, hüküm ve hesaptır. İkincisi, itaat, ta’at, teslimiyet, hizmet ve ibadettir. Üçüncüsü, üstün gelme, hâkimiyet, zelil kılma ve zorlamadır. Dördüncüsü ise âdet, yol, kanun, şeriat, millet ve mezheptir. Kur’an’da geçen din kelimelerinin kavramsal çerçevesi; “yüksek bir otoriteye boyun eğme, o otoritenin emir ve yasaklarına uyma; bu emir ve yasaklara uygun yaşadığı takdirde mükâfat, aksi takdirde ceza göreceğine inanma şeklindeki bir hayat nizamına” karşılık gelmektedir.³

İslam’da din kavramını farklı şekillerde tanımlayanlar olsa da Seyyid Şerif Cürçâni (1340-1413); “akıl sahiplerini Peygamberin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilahi bir kanun” olarak tanımlamıştır. A. Hamdi Akseki (1887-1951) ise dini; “akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden, onların kemale erişmek üzere takip edebilecekleri ilahi bir kanun” olarak ifade etmektedir. Dinler Tarihi açısından din; “bir cemaatin sahip olduğu kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlaki kurallar bütünü” olarak tanımlamaktadır.⁴

Batı dillerinde “Religio/Religion” kelimesiyle ifade edilen din kelimesi Hıristiyanlıkta; inanç, sistem, bağlılık, yükümlülük, tören, kurallar, kutsallık, tapınma biçimi ve kült gibi anlamlara gelmektedir. Religio/Religion kavramıyla üstün güce vurgu yapılmış, Tanrıya karşı saygı ve korkuyla ayin ve törenlerle ilgili kural ve davranışların yerine getirilmesi vurgulanmıştır. Religio/Religion kelimesinin köküyle ilgili iki farklı görüş vardır. Bu kavrama karşı ortaya konulan ilk görüş; “Relegere”den geldiği ve “yüce varlığa karşı görevini titizlikle yerine getirmek, bir şeyi görev edinmek, yeniden bir araya toplamak, ele almak ve yüksek sesle tekrar tekrar okumak” gibi anlamlardır. İkinci görüş ise “Religare” olarak; “bağlamak, yeniden bağlamak anlamına gelen ve insan ile Tanrı arasındaki bağ” ifade edilmektedir. Bu iki bakış açısının ihtiva ettiği anlamda “Religio/Religion” kavramına; “gelenekçe belirlenip titizlikle korunan inanç ve uygulamalar bütünü” diyebiliriz. Yahudilikte ise din kavramı ilahi yasalarla eş anlamlı olarak değerlendirilmektedir. “Dath, Abodath elohim, yir’ah ve emanath” gibi kavramlar dini ifade etmek için kullanılmıştır. Yahudilikte din için kullanılan diğer bir kavram da “Tora”dır. Günümüz Yahudiliğinde ve Rabbanî kaynaklarda kullanılan Tora; “din, eğitim, öğretim, ilim, şeriat, kanun, hüküm, mezhep, Musa’nın şeriatı, Musa’nın beş kitabı, Eski Ahidin tümü, teori, sistem” anlamlarına gelmektedir.⁵

Dinler Tarihinin ikinci kavramı olan “tarih”; Arapça bir kelimedir ve olayın oluş zamanını ortaya koymaktadır. Tarih kavramı; “toplumları/milletleri etkileyen, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini gösteren bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.”⁶ İnsanlık tarihindeki tüm dinleri ele alan Dinler Tarihi; “tarihi süreçlerini dikkate alarak dinleri, inanç, ibadet/uygulama, ahlaki koşulları ve kültürel özellikleri inceleyen” bilim dalıdır. Bu disipline göre dinleri iki farklı yaklaşım açısından değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki olan tarihi yaklaşıma göre Dinler

¹Abdurrahman Küçük- Günay Tümer-Mehmet Alparslan Küçük (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 19.

²Günay Tümer (1994). *Din. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 9/312.

³Galip Atasağun (2013). *Dinler Tarihi*, Konya: Sebati Yayıncılık, 1-2.

⁴Küçük-Tümer-Küçük, 19-20.

⁵Küçük-Tümer-Küçük, 23.

⁶Küçük-Tümer-Küçük, 26.

Tarihi; "tarih ve filoloji metotlarını kullanarak, dinleri doğuşundan gelişip yayılmasına, inanç ve ibadetinden uygulanış şekillerine kadar bütün alanlarını tarihi seyir içinde inceleyen bir disiplindir." İkincisi olan karşılaştırmalı yaklaşıma göre ise Dinler Tarihi; "dinlerin diğer dinler ile münasebetlerini, benzer, ortak ve farklı olan hususlarını karşılaştırmalı olarak ele alan bir bilim dalıdır."⁷

3. Din Tanımı ve Metot İlişkisi

Metot/usul, çeşitli bilim dallarına ilişkin temel prensip bilgilerini ve kurallarını konu alan bilim dalıdır.⁸ Bilim dallarındaki metodolojik çalışmalar, sürecin canlılığını ve devamını sağlamıştır. Din, metot olarak sosyal bilimlerdeki araştırma tekniklerinden faydalanırken Dinler Tarihi ise tarih ilminin metodolojisini, karşılaştırmalı ve fenomenolojik metodu yaygın olarak kullanmaktadır. Dinler Tarihinin metodolojik çalışmaları bir buçuk asra yakın bir zamandır devam etmektedir. Fakat henüz istenilen düzeye ulaştığını söylemek zordur.

Dinler Tarihinde din tanımı; metodolojik çalışmalarda belirleyici öneme sahip olsa da yapılan din tanımları daha başka sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Dinler Tarihi çalışmaları, dinin duygu, iman ve bilinç kavramlarını kapsamaktadır. Dinin mahiyetinin anlaşılması noktasında "karşılaştırmalı din" kavramı gündeme gelmiştir. Bu kavram, yalnızca dinin yorumlanmasından ziyade dini hayatın tüm şekil ve geleneklerinin incelenmesini ve karşılaştırılmasını kapsamaktadır.⁹ Dinler Tarihi, dinlere ait fenomenleri ve diğer kavramları tanımlama ve anlamlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Dinler Tarihinin kurucusu kabul edilen Alman asıllı Friedrich Max Müller (1823-1900) dini; "sonsuzun algılanması ve ilkel bir şekilde Tanrıya sezgi yoluyla tapınmaktır." şeklinde tanımlamış, tarih ve filolojiyi kullanarak onu mitlerden arındırmaya çalışmıştır.¹⁰

Dinler Tarihi disiplini uzmanlarından Joseph Mitsuo Kitagawa (1915-1992), metot konusuyla alakalı olarak; Dinler Tarihinin bazı dinlerin diğer dinlere üstünlüğü konusuyla uğraşmaması gerektiğini, Dinler tarihçisinin anlama niyetiyle bilimsel çalışmalar yapması gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla bu disiplinin sadece bir dinden ziyade bütün dinlere sempati beslemesi gerektiğini, kişinin dini geçmişi ile ilgili olarak kendisini eleştirebilmesini hatta şüpheli davranabilmesini ve bilimsel bir tavır benimsemesi gerektiğini düşünmüştür. Kitagawa, Dinler Tarihi öğretiminin dini olmaktan ziyade entelektüel olması gerektiğini savunmuştur.¹¹ Dinler Tarihi eğitimi konusunda uygulanacak yöntemlerle ilgili olarak Wilfred Cantwell Smith (1916-2000) yeni bir metot ortaya koymuş ve "Bir din hakkında hiçbir ifade, o dine inananlar tarafından kabul edilebilir olmadan geçerli değildir" demiştir.¹² Buna göre bir din hakkında söylenen bir ifade o din müntesiplerince kabul edilmediği müddetçe doğru değildir. Ernst Benz (1907-1978) ise Hıristiyanlık dışındaki dinleri incelerken Hıristiyanlık ölçüleriyle hareket ettiklerini, diğer dinlerde Batı tarzı kilise organizasyonlarının bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre değerlendirilen aynı ritüel de olsa mantık farklılığından dolayı farklı sonuçlar çıkabilir. Dinler tarihçileri dini fenomenleri anlamak için çok yönlü düşünmelidir.¹³

Friedrich Heiler'e (1892-1967) göre Hıristiyanlık, doğu dinlerinin yanlış ve değersiz olduğunu ortaya koyabilmek için önyargılı davranmış, Budizmi ateist bir dünya görüşüne sahip olarak değerlendirmiştir. Fakat yapılan araştırmalar Gautama Buda'nın mistik bir kurtuluş yolunu tavsiye ettiğini ve bu yolu en yüksek değer olarak gösterdiğini açığa çıkarmıştır. Sonuçta Heiler Dinler Tarihi metodolojisiyle ilgili olarak; "din araştırmaları, derin ve kök salmış önyargıları bertaraf etmekle gitgide değişik dinler arasında zahiren mevcut olan sıkı akrabalıkları gün yüzüne çıkarmıştır" demiştir. Ona göre; Dinler Tarihi'nin son yıllarda Hıristiyanlık ve diğer dinler arasında gün yüzüne çıkardığı birçok benzerlikler vardır. Hatta Hıristiyanlıktaki dini izah, dogmatik öğreti, ahlaki talep, kilise müessesesi, kült şekli ve dindarlık çabasının mutlaka Hıristiyanlık dışı dinlerde karşılığı vardır."¹⁴

Günay Tümer (1938-1995), İslam merkezli din tanımlarındaki ortak noktayı ele alarak kavramın ilahi kaynaklı olup, beşer kaynaklı olamayacağını vurgulamaktadır. Ona göre, Batılılar din kavramını genellikle Tanrı kavramıyla irtibatlandırmışlardır. Bu durum ilkel kabile dinlerinden gelişmiş olanlara kadar tüm

⁷ Küçük-Tümer-Küçük, 28.

⁸ Şinasi Gündüz (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 377.

⁹ William E. Paden (2013). Din İncelemesinde Karşılaştırma. *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar*, Ed. Fuat Aydın, Ankara: Eskiye Yayınları, 467.

¹⁰ Mustafa Alıcı (2005). Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler. *Dinler Tarihinde Usul Meselesi*, Ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul, 1308.

¹¹ Joseph Mitsuo Kitagawa (2003). Amerika'da Dinler Tarihi. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Editör ve Tercüme, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya, 27-28.

¹² Wilfred Cantwell Smith (2003). Mukayeseli Din: Nereye ve Niçin?. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Konya, 2003, 54.

¹³ Ernst Benz (2003). Yabancı Dinleri Anlama Üzerine. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Konya, 150.

¹⁴ Friedrich Heiler (2003). Dinlerin İşbirliğinin Yol Açısı Olarak Dinler Tarihi. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Konya, 164.

dinlerde Tanrı kavramının bulunması hasebiyle doğaldır. Tümer'e göre Batılıların din tarifi genelde iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki; dini, insanın tavır ve davranışlarını merkeze alarak anlamaya çalışanlardır. Diğeri ise dinin, sosyal ilişkilerde neden bir sebep olduğunu, dini davranışların arkasındaki sebepleri inceleyerek açıklamaya çalışanlardır.¹⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu din tanımlamasında dindara yönelmenin zorunluluğunu ifade ederek farklı dinlerden yola çıkarak çeşitli dindarlıkları tanımanın önemini vurgulamıştır. Bundan dolayı gerçekleştirilen tanışma, dindarın kendini anlama yeteneğini geliştirecektir. Neticede din kavramına yöneltilen tenkitler ve bu tenkitlere karşı oluşan savunmalar bu kavramın gelişmesini sağlamıştır.¹⁶

4. Dinler Tarihi'nde Metot ve Kurumsallaşma Çalışmaları

Dinler Tarihi, Batıda dinin mutlak başlangıcını arayan ve pozitivist yaklaşımı benimseyen yapıda bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Gelişimini XX. yüzyılda hızla devam ettiren ve zamanımızda en popüler bilim dallarından birisi haline gelen Dinler Tarihi, metot çalışmalarını geliştirmek için gayret sarf etmektedir.

Almanca religionwissenschaft kavramına Dinler Tarihinin yanı sıra mukayeseli din, din fenomenolojisi ve dinler bilimi de denilmiştir. İngiltere'de bu terim science of religion (din bilimi) olarak yer almıştır. Amerikalılar ise bu terimin karşılığını din sosyolojisi olarak belirlemiştir. Amerikalılar religionwissenschaft terimini study of religion (din çalışması) veya religious studies (dini çalışmalar) olarak tercüme etmiştir. Mukayeseli din için ise history of religions (Dinler Tarihi) terimi kullanmıştır.¹⁷

Batıda Dinler Tarihinin kurumsallaşması ve bu disiplinin metodolojisi alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlileri Dinler Tarihi kongreleridir. Dünyadaki dinler tarihçilerini bir araya getiren kongrelerin ilki; 1900 yılında Paris'te 1. Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi'dir. Bu çalışmalar 2010 yılında Kanada'nın Toronto kentinde düzenlenen kongre ile günümüze kadar devam etmiştir. 1950 yılının Eylül ayında 7. Uluslararası Dinler Tarihi Kongresinde alınan kararla "Uluslararası Dinler Tarihi Derneği IAHR" (International Association for the History of Religions) kurulmuştur. Resmi olarak Hollanda'da kayıtlı olan derneğin amacı Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmaları desteklemek, ulusal ve bölgesel dernekleri organize ederek işbirliğini geliştirmektir. Derneğin ilk başkanı Din Fenomenolojisinin kurucusu Van der Leeuw (1890-1950)'dur. Ondan sonra başkanlık görevini Raffaele Pettazzoni (1883-1959) yerine getirmiştir. Batıda din bilimcilerinin kurumsallaştırdığı, dinler tarihçilerinin de içinde olduğu diğer bir dernek de "Avrupa Din Bilimleri Derneği EASR" (European Association for the Study of Religions) dir. 2000 yılının Mayıs ayında kurulan dernek Uluslararası Dinler Tarihi Derneği ile aynı misyonu yüklenmiştir. Yönetim kurulu başkanlığına Giulia Gasparro'nun getirildiği dernek resmi olarak Hollanda'da kayıtlıdır.¹⁸

Türkiye'de Dinler Tarihi; 1874 yılından 1955 yılına kadar sırasıyla medreselerde ve sonra da yüksekokullarda ders olarak okutulmuştur. Bilimsel bir disiplin olarak 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin kurulmasından sonra çalışmalarına başlamıştır. Bu fakültede Hilmi Ömer Buddha 1949-1952, Mehmet Karasan 1952-1954 ve Annemarie Schimmel 1954-1959 yılları arasında Dinler Tarihi dersleri vermiştir. İlk Dinler Tarihi doktorasını 1959 yılında Hikmet Tanyu tamamlamış onun asistanları; Günay Tümer, Mehmet Aydın, Abdurrahman Küçük ile süreç devam etmiştir.

Türkiye'deki Dinler Tarihi çalışmalarını metot yönüyle desteklemek ve dinler tarihçilerini bir çatı altında toplamak amacıyla 1993 yılında Ankara'da "Türkiye Dinler Tarihi Derneği TÜDTAD/TAHR" kurulmuştur. Derneğin kurucuları; Abdurrahman Küçük, Mehmet Aydın, Ekrem Sarıkçıoğlu, Mustafa Erdem, Osman Cilacı, Baki Adam ve Ali İsmail Güngör'dür. Türkiye Dinler Tarihi Derneği 2004 yılında Avrupa Din Bilimleri Derneği ve 2005 yılında da Uluslararası Dinler Tarihi Derneği'ne üye olmuştur.

5. Metot ve Diğer Bilim Dalları

Dinler Tarihi; Sosyal Bilimler ve Din Bilimleri içinde anahtar bir konuma sahip olmayı amaçlayan bir bilim dalıdır. Disiplinin temel özelliği konuları tarafsız olarak incelemesidir. Bundan dolayı Dinler Tarihi, araştırma sürecinde öznel bir yaklaşım olarak, inanç değerleri perspektifinde değil, nesnel-bütünsel değer yargı paralelinde objektif bir bakış tarzını hedeflemektedir.

Dinler Tarihi diğer bilim dallarının metotlarından faydalansa da onun kendine has metodu deskriptif (nitelendirici) metottur. Bunun yanında, karşılaştırma ve fenomenoloji yöntemi de kullanılan diğer metotlardandır. Metodoloji konusunda Dinler Tarihiyle ilişkili olan bilim dalları da önemlidir. Bunlar;

¹⁵ Günay Tümer (1986). Çeşitli Yönleriyle Din. *AÜİFD*, S. 28, XXVIII, 223-229.

¹⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu (2002). *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*. Isparta, 2.

¹⁷ Alıcı, 1299.

¹⁸ Asife Ünal (2011). Kuruluşundan Günümüze Türkiye Dinler Tarihi Derneği ve Dinler Tarihi Bilimine Katkıları. *Dini Araştırmalar*, C. 14, S. 38, Haziran 2011, 137-141.

din fenomenolojisi, din sosyolojisi, din psikolojisi ve din felsefesidir. Hatta tarih, filoloji, mitoloji, arkeoloji, sanat tarihi ve folklor gibi bilim dallarından da faydalanmaktadır.¹⁹

Dinler Tarihi çalışmalarında konular üç farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Bunlardan ilki kutsal ve etkileşimlerini belgeleriyle değerlendiren tarihi yaklaşımdır. İkincisi tipoloji, yaşanmış çevre dindarlık anlayışlarının incelenmesini içeren fenomenolojik yaklaşımdır. Sonuncusu ise anlam ve mesajı araştıran ve yoruma dayanan hermenötik yaklaşımdır.²⁰ Hermenötik, Hıristiyan teolojisinde yorum bilimi olarak tanımlanan bir metodolojik yaklaşımdır.

Kitagawa, Dinler Tarihinde metodoloji konusundaki tenkitleri dört maddede ele almaktadır. Bunlardan ilki; dinler tarihçilerinin din felsefecileri olması beklentisi veya bu iki disiplinin ortak çalışması gerektiğidir. Çünkü Dinler Tarihi, dinlerin tarihi temelini oluşturduğu için dinin felsefi tetkikidir. İkincisi, Dinler Tarihi çalışmalarında objektiflik esas alınsa da bu her zaman başarılammaktadır. Üçüncüsü, Dinler Tarihi incelemelerinde disiplin, bilgi toplayan değil, anlamaya çalışan bir konumda olmalıdır. Tenkitlerin dördüncüsü ise Dinler Tarihi tek bir dinin teolojik tarihini esas alarak savunmacı bir yaklaşımı benimsememelidir. Çünkü Dinler Tarihi üstünlüklerin tartışıldığı bir savaş alanı değildir. Kitagawa'ya göre tüm dinlere sempatik bir tavırla yaklaşılmalı, kişi dini geçmişini eleştirebilmeli ve bilimsel tavrından ödün vermemelidir.²¹ Smith, önceden din incelemelerinin tarafsız olabilmesi için araştırmacının dini bir inanca sahip olmaması gerektiğine inanılırken bugün durumun tam tersine döndüğünü ifade etmektedir.²²

Metodolojiyle ilgili Benz, diğer dinleri anlama hususunda Batılı tutumu ve bu konuda Hıristiyan mirasın ne derece etkili olduğunu gündeme getirmektedir. O, içinde bulunduğumuz şartların sadece ilmi ve tenkitçi düşüncemizi değil bütün bir hayatımızı etkilediği ve değiştirdiğini, dinlerin şahsi ölçekte değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre kişileştirilmiş Tanrı fikrine sahip Hıristiyan düşünce, aşkın ile karşılaşmanın farklı bir anlayışla ortaya konulduğu Budizm'i "Tanrının tarif edilemezliği" fikriyle anlamıştır.²³ Bunun yanında Benz, Doğu dinlerinde şahsın sadece bir dine mensup olabileceği fikrinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Japonya'da Şintoizm ve Budizm'in, Çin'de Taoizm, Konfüçyanizm ve Budizm'in insanların hayatında iç içe olduğunu dillendirmiştir. Hatta bu düşüncesini örnekendirerek; bir Japon'un evlilik veya cenaze merasimini Şinto ya da Budist ritüellerine göre yapabileceğini söylemektedir.²⁴ Friedrich Heiler (1892-1967) metodoloji konusunda diğer dinlere karşı duyulması gereken saygıyı gündeme getirmiştir. Ona göre dini araştırmalar ön yargıları yok ederek dinler arasındaki benzerlik ve yakınlığı ortaya çıkarmıştır.²⁵

Objektif olamama endişesinden dolayı Mircea Eliade (1907-1986), dinler tarihçilerini antikacı durumuna düşmemeleri için toplanan malzemelerin yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir. O "Çoğu zaman toplantı, neşriyat ve dinî donelerin analizi gibi acil işler olarak telâkki ettikleri şeylerle meşgul ve kafası karışmış olan Dinler Tarihi uzmanları bu dinî donelerin anlamını incelemeyi çoğu zaman ihmal etmişlerdir. Oysa bunlar, muhtelif dinî tecrübelerin anlatımından başka bir şey değildir" demiştir. Eliade'nin araştırmalarında üç aşamalı bir yöntem vardır. Bunlar; tarih, fenomenoloji ve hermenötiktir. Eliade'ye göre hermenötik, Dinler Tarihinin tamamlayıcısıdır. O'na göre menşe-kutsal, kutsal-takdimeler-sırlar gibi konular hermenötik vasıtasıyla yeniden ele alınmalıdır. Onun hermenötiği Dinler Tarihindeki metinlerden faydalandığı için normatif değildir.²⁶

6. Yeni Mukayesecilik Metodu

Yeni mukayesecilik (new comparativism) metot alanında, insan zihninin mukayese yaklaşımıyla olayların gözlem neticesinde farklılık ve benzerliklerinin ortaya konulması çabasıdır. Yeni mukayesecilik, Eliade sonrası Kuzey Amerika'da ortaya çıkmış bir kavramdır. Din antropolojisinin verilerine çokça başvuran bu yöntem ortak kanaatlerin bulunmasını ve mukayese edilmesini amaçlar. Eliade dönemi geleneksel mukayese anlayışını onaylamayan bu akım postmodern yaklaşımlarla beraber fenomenolojik ve tabiatçı teorileri benimsemiştir.²⁷

Metot konusunda yeni mukayeseciliği benimseyen William Paden mukayeseli din konusunu gündeme getirmiştir. Bu olgu, farklı âlemlerin karşılaştırılmasıyla dindarı yaratılış ve hayatın bitişiyle ilgili

¹⁹ Küçük-Tümer-Küçük, 29-32.

²⁰ Ömer Faruk Harman (1996). Günümüzde Batıda Dinler Tarihi Çalışmaları. *Dinler Tarihi Araştırmaları-I SempozyumU*, Ankara, S318.

²¹ Kitagawa, 1282-1283.

²² Smith, 57.

²³ Benz, 142.

²⁴ Benz, 148.

²⁵ Heiler, 162.

²⁶ Mircea Eliade (1995). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. Çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya, 1995, 8.

²⁷ Alıcı, 1326-1327.

kurgulara yönelten bir unsur olmuştur. Bu yöntem dini veriyi beşeri olaylar doğrultusunda temel din hakikatinin tezahürü olarak değerlendirmemiştir. Yeni mukayeseci görüşün dinlerdeki ana referanslardan yoksun olamayacağına işaret eden Paden iki fenomene dikkat çekmiştir, Bunlar dinin, fenomeni yaşayanlara ve mukayeseciye göre anlamlandırılmasıdır. Ona göre din bazen mukayesenin dışında özgün unsurlara sahip olabilir. Esas olan davranışların farklı kültürler tarafından paylaşılabilir ve tanımlanabilir özellikte olmasıdır.²⁸

Şaban Kuzgun geleneksel mukayese metot sorunlarına işaret ederek yeni öneriler ortaya koymuştur. Kuzgun'a göre, mensubu olmayan dinlerin mukayesesi kaynakların yetersiz olması sebebiyle zordur. Gözlemlenemeyen sır dinleri ise mukayeseye imkân vermektedir. Dolayısıyla eksik malzeme veya değerlendirilmeyen bilgi yığınları ve objektif olma ilkesi geleneksel mukayese metodunu zorlaştırmaktadır. Çağdaş Dinler Tarihi açısından dini veriler, üreten farklı kültürlerin değerlendirileceği ortak kriterler genellikle problemlidir. Bununla birlikte dini inanç, öğretisi, tecrübe ve semboller konusunda bir dinin verisi, diğer dinler için ne derece bir karşılaştırma aracı olabilir sorunu da farklı bir problemi ortaya koymaktadır. Yeni mukayese anlayışı çerçevesinde sadece dini verilerin bir araya getirilmesi eksiktir. Bu itibarla dini veriler, farklılık ve benzerlikleriyle birlikte sosyo-kültürel ortam ve özgünlük gibi şartlar da dikkate alınarak ele alınmalıdır.²⁹

Geleneksel mukayese anlayışından farklı olarak yeni mukayesecilik geleneklerin alt birimlerine inmeyi, insanı merkeze alarak daha fazla ilmi disiplinle iş birliği yapılmasını gerekli kılmaktadır.

7. Metodu Etkileyen Diğer Faktörler

Dinler Tarihinde metot konusunda sömürgecilik anlayışı önemli bir etkidir. Çünkü sömürgecilik, menfaat kazanımı için, askeri ve siyasi güç kullanarak yabancı topraklara girmek ve bunun devamı için her türlü dini, ilmi, fikri, ideolojik ve benzeri faaliyetleri yapmaktır. Dinler Tarihinin bazı dönemlerde sömürgeci güçlerin amaçlarına hizmet etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemlerde mahalli dinlerin ve kültürlerin tanınması, onlardan sömürgeci amaçlar için yararlanılması ve din mensuplarının kontrol altında tutulması gayesiyle Dinler Tarihi çalışmaları kullanılmıştır.³⁰

Dinler Tarihinin kurucusu Müller bu konuda en çarpıcı örnektir. O bir konferansında (1870), İngiliz sömürgeciliğinin akademik çalışmalarına maddi ve manevi destek verdiğini ifade etmiştir. O, mukayeseli din bilimi çalışmalarında sömürge toprakları arasındaki farklılıkların giderilmesi ve ilkel dönemlerdeki atalar konusunda İngiliz sömürge merkeziyle ortak çalıştıklarını söylemiştir. Müller'in çalışmalarında "tasnif et ve fethet" anlayışıyla hareket ettiği ve evrim teorisine sadık kaldığı görülmektedir.³¹

Çağdaş dinler tarihçileri, sömürgecilikle birlikte pasif kültürlerin baskın kültürün etkisiyle melezleştiğini, melezleşen kültürün ise dini açıdan zihinsel sömürgeciliği kabullendiğini ortaya koymuşlardır. Bu durumun önlenmesi için dini kimlik ve farklılıkların özgün-somut çalışmalarla ortaya konulması, sömürgeciliğe karşı masa başı bilgiler üretme mantığından uzaklaşılması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır.

Dinler Tarihinde metodu etkileyen faktörlerden biri de ideolojik yaklaşımlardır. Bu disiplinde ideoloji; din-reel bağlamında olumlu ve zaruri görülürken çoğunlukla teori-pratik veya fikir-gerçeklik arasındaki boşluğa işaret ettiği için olumsuz karşılanmıştır. Dinler Tarihi uzmanlarının sahip oldukları ideolojiler, dünya görüşleri veya içinde yaşadıkları ortamın etkisi de yapılan çalışmalara yansımıştır. Jacques Waardenburg, ideolojik amaçlar için kullanıldığında bilimsel araştırmaların, dinin anlamını bozabileceğini ifade etmiştir. O, günümüz din bilimleri çalışmalarında ideolojik yaklaşımların fark edildiğini ama bazen de bu çalışmaların ideolojik açıdan gerçekleri gizlemek amacıyla bilinçli şekilde kullanıldığını düşünmektedir. Kitagawa ise Dinler Tarihi çalışmalarında Batılı olma hususlarına dikkat çekerek bu durumun, disiplinin temel yapısı ve oryantasyonuna yön vermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre Dinler Tarihi tüm dinleri kapsamalı, Batılı olmayan dinler tarihçilerinin de eleştirilerine kulak vermeli ve metotlarını tarafsız bir şekilde oluşturmalıdır.³²

Dinler Tarihinde metotla alakalı diğer bir etken de cinsiyet meselesidir. Antropologların cinsiyetle ilgili görüşleri çağdaş dinler tarihçileri tarafında metot konusuna dahil edilmiştir. Bu konuda üç temel eleştiri mevcuttur. Bunlar; a) Dinler Tarihi çalışmalarında erkek egemen anlayışın hâkim olduğu, b) dinlerdeki kadın/dışıl unsurların yeterince ele alınmadığı ve c) kadınların dinler içerisindeki konumlarının

²⁸ Alıcı 1328-1329.

²⁹ Alıcı, 1330-1331.

³⁰ Alıcı, 1341.

³¹ Alıcı, 1343-1344.

³² Alıcı, 1353.

temel konular ve metod konusunda önemsenmediğidir. Çağdaş Dinler Tarihi çalışmaları, metotla alakalı olarak; sömürgecilik, ideoloji ve cinsiyet konuları yanında insan, ekoloji, sanat ve kültür gibi daha detay sayılabilecek alanlarla da ilgilenmektedir.³³

Sonuç

İnsanlık tarihinin vazgeçilmez kurumu olan din, gün geçtikçe etkisini ve işlevini fazlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak günümüzde artan iletişim ve etkileşim imkânları, din ve tarih kelimelerinden oluşan Dinler Tarihinin ve bu disipline ait metod çalışmalarının da önemini arttırmıştır. Dinler Tarihi açısından din tanımında; Tanrı kavramı, kutsal kitap, din kurucusu, inanç sistemi, ibadet ve ahlaki kurallar, hayati öneme haiz unsurlardır. Bilimsel disiplinlerde canlılığı ve devamı sağlayan metod ise temel prensip bilgileri ve kuralları konu almaktadır. Dinler Tarihi, dinleri ve onları meydana getiren tarihi süreçleri deskriptif, karşılaştırma, fenomenoloji ve yeni mukayesecilik metodlarını kullanarak incelemektedir. Dinin duygu, iman ve bilinç kavramlarını kapsayan Dinler Tarihi çalışmalarını başlatan Max Müller, tarih ve filoloji bilimleri vasıtasıyla dinleri mitlerden arındırmaya çalışmıştır. Cantwell Smith, herhangi bir din hakkında kullanılan ifadenin o din mensuplarınca doğrulanmadığı müddetçe geçerliliği olmadığını ifade ederek yeni bir metod ortaya koymuştur. Günay Tümer, din kavramının ilahi kaynaklı olması gerekliliğini vurgu yapmaktadır. Ekrem Sarıkçıoğlu ise din tanımlamasında, dindara yönelmenin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Din fenomenolojisi, din sosyolojisi, din psikolojisi ve din felsefesi gibi bilim dallarıyla ilişkili olan Dinler Tarihine ait metod çalışmaları; ideolojik, sömürgecilik, sanat, kültür, ekoloji ve cinsiyet gibi faktörlerden de etkilenmiştir.

Batıda Dinler Tarihi kurumsallaşma ve metodoloji çalışmalarını “Uluslararası Dinler Tarihi Derneği IAHR” ve “Avrupa Din Bilimleri Derneği EASR” vasıtasıyla geliştirmiştir. Türkiye’de Dinler Tarihi çalışmaları, her ne kadar öncesi bulunsa da bilimsel bir disiplin olarak 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasıyla başlamış, 1993 yılında “Türkiye Dinler Tarihi Derneği TÜDTAD/TAHR” nin kurulmasıyla ivme kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Küçük, Abdurrahman; Tümer Günay; Küçük, Mehmet Alparslan (2009). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ünal, Asife (2011). Kuruluşundan Günümüze Türkiye Dinler Tarihi Derneği ve Dinler Tarihi Bilimine Katkıları. *Dini Araştırmalar*, C. 14, S. 38, Haziran.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem (2002). *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Benz, Ernst (2003). *Yabancı Dinleri Anlama Üzerine, Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*. Konya.
- Heiler, Friedrich (2003). *Dinlerin İşbirliğinin Yol Açısı Olarak Dinler Tarihi, Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*. Konya.
- Atasağun, Galip (2013). *Dinler Tarihi*. Konya: Sebat Yayıncılık.
- Tümer, Günay (1994). *Din. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tümer, Günay (1986). *Çeşitli Yönleriyle Din. AÜİFD*, S. 28, XXVIII.
- Kitagawa, Joseph Mitsuo (2003). *Amerika’da Dinler Tarihi, Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*. Editör ve Tercüme, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya.
- Eliade, Mircea (1995). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. Çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya.
- Alıcı, Mustafa (2005). *Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler. Dinler Tarihinde Usul Meselesi*, Ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul.
- Harman, Ömer Faruk (1996). *Günümüzde Batıda Dinler Tarihi Çalışmaları. Dinler Tarihi Araştırmaları-I Sempozyumu*, Ankara.
- Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Smith, Wilfred Cantwell (2003). *Mukayeseli Din: Nereye ve Niçin? Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*. Konya.
- Paden, William E. (2013). *Din İncelemesinde Karşılaştırma. Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar*, Ed. Fuat Aydın, Ankara: Eskiye Yayınları.

³³ Alıcı, 1358-1359.